

אקדים

● ידעון האקדמיה ללשון העברית שבת התשנ"ח

המילון ההיסטורי בקונגרס למדעי היהדות ישיבה חגיגית

תקופת המקרא. זכיתי להנאה גדולה ורצופת שנים של לימוד הלשון העברית בגילוייה השונים והמגוונים. ברבות הימים ובגדול מספר העובדים החלה האחריות להיות לנטל, ולעתים נצטרפה עמו תחושת הסבל, כאשר באו אליי אנשים בשאלה שיש עמה תביעה, ואמרו: הנה חלף עשור, חלפו שני עשורים, וכבר בא בוקרו של העשור השלישי - עורך מה מילל, כלומר, מה תאמר שעדיין אפילו כרך א של המילון לא בא לעולם. אם היה האיש מן תמימי הדרך, ישבתי עמו ותיארת לי לפניו את רוב הקשיים והמכשולים האובייקטיביים שמפעל כזה חייב להסיר מדרכו עד שיהיה אפשר להתחיל לחבר את המילון עצמו. אפשר שהנחתי את דעתם של כמה מן השואלים. אבל אם היה האיש מן הקנטרנים או מן היודעים איך כל דבר שבעולם צריך להיעשות ואינו נעשה, לא היה טעם

המשך בעמ' 5

בכ"ו בתמוז תשנ"ז (31 ביולי 1997) - במסגרת הקונגרס העולמי השנים עשר למדעי היהדות - נערכה ישיבה חגיגית של מפעל המילון ההיסטורי לכבודו של פרופ' זאב בן-חיים.

בישיבה נשא דברים הפרופ' בן-חיים: "כאשר הוגד לי כי שמי נקשר בישיבה הזאת, הופתעתי הפתעה גמורה, נרתעתי ממש. אבל גם נאמר לי שאין מוטלת עליי שום חובה בישיבה גופה אלא לבוא ולהזיזן להרצאות, וזאת הלוא התכוונתי לעשות ממילא. והנה עתה בכל זאת אני מבקש רשות לומר מילים אחדות כי חש אני שחובה עליי לאמרן במעמד הזה. בעמדי כאן היום איני יכול להשתחרר מן הזיכרון הדוחק בי בשעה זו כי זה חמישים שנה כעת חיה במקום הזה, בקונגרס הראשון, ניסיתי לשכנע את באי הישיבה המלומדים, בהם האריות שבחבורה, שבמסורת השומרונים אוצר גנוז להבנה מעמיקה יותר של קורות העברית

בימי הבית השני סמוך לחורבנו, לפניו ולאחריו; ועל דרך הפרדוקס יש בה אוצר גנוז גם במה שנוגע לסוג הלשון הקרוי בפינו "לשון חכמים". כעבור עשר שנים נתבקשתי לקבל עליי את האחריות לערוך במילון ההיסטורי את ספרות חז"ל. היש קשר בין שני האירועים? איני יודע. ומהר התגלגלו הדברים ונעשיתי העורך של המילון לכל תקופות הלשון העברית, למעט

זאב בן-חיים

המרכז לחקר יהדות מרוקו יסייע למילון ההיסטורי

המרכז לחקר יהדות מרוקו קיבל עליו לממן במשך שש שנים את פעולות המדור לחקר ספרות צפון אפריקה שבמפעל המילון ההיסטורי.

מר רוברט אסרף, תעשיין ועיתונאי נודע מצרפת, כונן לפני יותר משנתיים את המרכז המדעי לחקר יהדות מרוקו בניהולו האקדמי של פרופ' מישל אביטבול מן האוניברסיטה העברית. המרכז פועל בישראל, בצרפת ובמרוקו ועוסק בכמה פעילויות: קיום כנסים בין-לאומיים, פרסום מחקרים והענקת מלגות לתלמידים מתקדמים ולחוקרים. ואלה חברי הוועדה האקדמית של המרכז: פרופ' משה בראש (ירושלים), פרופ' חיים זעפרני (פריז), פרופ' שמעון לוי (אוניברסיטת רבאט), פרופ' סוזאן מילר (הארווארד), מר צדיקי (קזבלנקה), פרופ' יוסף שטרית (חיפה).

בשנה האחרונה נסתעפה פעילות נוספת מן המרכז: העמדת תמיכה גדולה במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית. לאות הוקרה על פועלו של מר אסרף החליטה האקדמיה לקרוא את המדור על שמו של מר רוברט אסרף.

המשך בעמ' 6

עוד בגיליון

- החלטות בדקדוק
- מילים חדשות
- "המתרגם כמי שאינו יכול והמתרגם כמי שמוכרח" מאת שמעון זנדבנק

"שירים ופזמונות לח"ן ביאליק: גרסא דינקותא ומדרש חדש"

הרצאה בערב השנתי לכבוד פרופ' אלהנד

אושרו מונחי המשפט - הפרק הראשון

הוועדה למונחי המשפט סיימה את הפרק הראשון בעבודתה, רשימת מונחי הדין הפלילי, והביאה אותו לאישור המליאה בכ"ד באדר א' תשנ"ז (3 במארס 1997).

הוועדה למונחי המשפט הוקמה בשנת תש"ן. למעשה אין זו ועדה חדשה לחלוטין באקדמיה. לפני כארבעים שנה כבר כוננה באקדמיה ועדה למונחי משפט, ורשימות מונחים פרי עבודתה כבר נתפרסמו אז: מונחים בדיני שטרות, בדיני מכס ובלו ובדיני חברות.

חברי הוועדה: המשפטנים מנחם אֶלון (יו"ר), אביעד הכהן, יוסף חריש, צבי טל, יעקב צמח, יעקב רובין וגבריאלה שלו; חברי הוועדה מטעם האקדמיה: משה בר-אשר, ארי אבנר וגבי"ע צרפתי.

רוב ועדות המינוח באקדמיה נוהגות לבנות את המצע לדיון על פי מילון אנגלי. אולם כבר בישיבות הראשונות של הוועדה הבהירו המשפטנים כי בתחום המשפט אין להכין את המצע בדרך הזאת. לו נהגה כך הוועדה, הייתה ניכרת תלותו של המשפט הישראלי במשפט האנגלי. אמנם נכון הדבר שישודו של המשפט הישראלי נעוץ בחוק המנדט האנגלי (ובמקרים מסוימים אף בחוק הטורקי שקדם לו), אולם בחמישים שנות המדינה צעדה מערכת המשפט כברת דרך ארוכה, ופעלה להתנתקות מן המשפט האנגלי וליצירת מערכת משפט עצמאית. הדבר בא לידי ביטוי בחוקים החדשים והמחודשים וכן בפסיקה. לפיכך בחרה הוועדה להיצמד לחוק העונשין ולבור מתוכו את המילים למילונה. משתסתיים עריכת הפרק הראשון של המילון, ייתכן שיהיה צורך לנסח מחדש כמה מחוקי הכנסת, כדי להתאימם למונחים שנקבעו.

באדר א' תשנ"ז (מארס 1997) אישרה מליאת האקדמיה את רשימת מונחי הדין הפלילי. עתה הוועדה עוסקת במונחי המשפט האזרחי.

מונחים מתוך רשימת מונחי הדין הפלילי

- נשיאת עונש, נשיאה בעונש (ולא ריצוי עונש)
- פיצוי ענושים - punitive damage
- נושא העברה [הסובייקט] - subject of offence
- מושא העברה [האובייקט] - object of offence

בתגובה שלח לו ביאליק את השיר "למנצח על המחולות", המוכר בשמו העממי "מופים וחופים" - שיר ניהיליסטי בלבוש פזמון תמים לילדים. לימים מצאתי בשיר הזה סימוכין לכך שמבוגרים, כמו ילדים, מסוגלים לזכור ולשיר מילים של שיר גם אם אינם מבינים את המשמעות המדויקת שלהן. ולהוותי גיליתי כי דוברי עברית רבים אינם מזהים את המקור שממנו באים השמות האלה, ואינם קושרים אותם לבני בנימין... במילים אחרות, הניגון קיים, אך עדיין מוטלת עלינו מלאכת העיגון.

עיגנתי בשירתו של ביאליק גם את הפלא שבהתחדשות הדיבור העברי, וניצלתי כמה מחידושי הלשון המשולבים בפזמונות כדי לאייר את עצמתו ואת גדולתו: החל ב"מקהלת נוגנים" - תזמורת, דרך "מרכוף", "סחרחרת" ו"עגיל", "הולה הופ" (חישוק), וכלה בחידוש הידוע: "כרכר" - בן עופרת יצוקה, "כרכרי - בן בדיל" - הלא הוא הסביבון.

המדרש והאגדה נעשו נגישים לבני הדור הגדל במדינת ישראל בזכות עבודתם של ביאליק ורביניצקי, אם כי אינני בטוחה שאנחנו עושים הכול כדי שנגישות זו תתממש. ולכן אני מרשה לעצמי לסיים את דבריי בעיגון הניגון, אך לא פחות מכך במשימתנו למלא מצוות מוכן ומזומן, ולהוסיף על הניגון והעיגון גם את מלאכת הזימון.

במעמד השנתי לפרופ' יעקב אלהנד, בכ"ה באדר ב' תשנ"ז (3 באפריל 1997), הוענקה לד"ר צביה ולדן מלגה מטעם אגודת שוחרי האקדמיה ללשון. הד"ר ולדן נשאה במעמד זה את ההרצאה "שירים ופזמונות לח"ן ביאליק - גרסא דינקותא ומדרש חדש":

"המסר העיקרי של דבריי הוא להציע תשובה לשאלה מה ניתן לעשות כדי להתגבר על הנתק של העברית המדוברת ממקורותיה הכתובים?

מאחר שאני עוסקת בבלשנות התפתחותית - כלומר גם בלשון וגם בחינוך - אני מציעה פתרון בדמות מסע התעוררות ציבורי שיפנה לבני גילים שונים, ושמטרתו עיגון התרבות של העברית המדוברת - הדיברית - בשפה הכתובה.

החלטתי להדגים את דבריי בעיגון שלהם בניגונים של ביאליק. קראתי לדבריי 'שירים ופזמונות לח"ן ביאליק - גרסא דינקותא ומדרש חדש', שכן השם הזה מייצג את אמונתי כי בינקות - כשהילד הוא עולל, פעוט - ניתן לזרוע בו זרעי איכות שינבטו בשלבים הבאים בחייו, ושירי חיים נחמן ביאליק - לצורך הזה - הם גרסא דינקותא. ואשר למדרש החדש - יש לו פנים רבים - אנושי, בלשני, ספרותי, חינוכי - שעליהם עמדתי בדבריי עת שערכתי מסע אישי לניגונים העממיים ולשירי הילדות המוקדמת של ביאליק.

סבו של אבי שלח למשורר הנערץ יצירת ביכורים של בנו - איש ספר לעתיד לבוא.

משמאל לימין: יעקב אלהנד, משה בר-אשר, צביה ולדן

מילים חדשות

אחת. לדוגמה: "שושלת" בטלוויזיה.
(באנגלית: serial).

בסדרה (באנגלית: series), שלא כבסדרה המשכית, כל פרק הוא סיפור לעצמו. דוגמה לסדרה בטלוויזיה: "כן, אדוני השר".

- * **הֶדְבֵק** - קולֵז'י
- * **יְשֵׁרָה** - אינטגרטי
- * **אֲמַבֵּט עֵסִי** - ג'קווי

הנה מילים חדשות שהתקבלו בישיבת המליאה באייר תשנ"ז (מאי 1997):

* **וילון רַפְפוּת** - וילון עשוי רצועות מאונכות, של בד בדרך כלל, להגנה מפני השמש.

* **סְדֵרָה הַמְשֻׁכֵית** - קבוצת תכניות רדיו או טלוויזיה שכל פרק בהן הוא המשך של הפרק הקודם, וכל הפרקים יחדיו יוצרים יחידה

החלטות בדקדוק

בישיבת האקדמיה מיום י"ב באייר תשנ"ז (19 במאי 1997) נדונה נטיית פועלי ל"א.

עיקר ההחלטה: ברוב צורות הנטייה פועלי ל"א מובחנים מפועלי ל"י, ונוטים על דרך השלמים או בדרך המיוחדת להם.

מן ההחלטות:

1. בדרך כלל כאשר האל"ף (לי הפועל) אינה בתנועה, היא נחה ועי הפועל מנוקדת על פי התנועה בגזרת השלמים, לדוגמה: מְדַכֵּא (על דרך מְלַמֵּד), מְלַא (על דרך שְׁמַר), לְמַצֵּא (על דרך לְשַׁמַּר).

2. בכל הבניינים, למעט בניין קל, עי הפועל מנוקדת בצירי בצורות עבר בגוף הראשון והשני, כגון נִמְלֵאנוּ, רִפְאֵתִי, מְלֵאנוּ, הִתְמַלְּאנוּ, הִבְרֵאתִי, הִחְבַּאתִי.

3. בבניין קל בשורשים טמ"א, יר"א, מל"א, צמ"א, שני"א - עי הפועל מנוקדת בצירי בצורת עבר נסתר, כגון נִרְאָה, צִמָּא (צורת העבר היא כצורת הבינוני).

4. שם הפועל מגזרת ל"א בכל הבניינים מסתיים באל"ף, כגון לְקַרָּא, לְהַמְצִיא, לְמַלֵּא, לְהַתְמַצֵּא, לְהַבְרִיא.

הנה עוד החלטות בדקדוק:

שמות שונים - צורה, ניקוד, נטייה

- שם התואר **רַטֵב** (שבמקרא) נטייתו רַטֵבָה, רַטֵבִים, רַטֵבוֹת. מותר להשתמש גם בשם התואר **רַטֹב**, ונטייתו רַטֹבָה, רַטֹבִים, רַטֹבוֹת (אין האקדמיה קובעת הבחנת משמעות בין שתי הצורות הללו).

- גְרוּטָה וְעֶרְכָה** הן צורות היחיד המומלצות של גְרוּטָאוֹת ושל עֶרְכָאוֹת.

- שם התואר **פּוּמְבִי** מנוקד בחיריק: פּוּמְבִי (וכן השם פּוּמְבִיּוֹת הנגזר ממנו). הניקוד בחיריק מומלץ גם בתואר הפועל **פּוּמְבִי**.

צורות הנסמך של שמות שונים

- קן - צורת הנסמך: **קֹן** הציפור (כבמקרא) או **קֹן** הציפור.
- לָבָן - צורת הנסמך: **לָבָן** שיניים (כבמקרא) או **לָבָן** שיניים.
- חֶלֶב - חֶלֶב עֹזִים.

חקירה באזהרה

- נחקר באזהרה, חקירה באזהרה** (ולא: "נחקר תחת אזהרה").

טקס חגיגי במכון מז"א

לרגל ההוצאה החדשה של מילון הרפואה מאת הד"ר מז"א

ולציון שלוש שנות פעילות במכון

מכות גלים ומקבצות במכון קהל גדול של אוהבי הלשון העברית.

ראש עיריית ירושלים, חבר הכנסת אהוד אולמרט, הודה למשפחת איזקסון על שהעניקה את חסותה להקמת המכון: "טבעי שדווקא בטיבורה של עיר, במקום ששכן בו ביתו של הד"ר מז"א, ישכון המכון. עיריית ירושלים משתבחת במכון וגאה בו, והיא תמצא ברבות הזמן את הדרך לתרום לאזרחיה שוחרי התרבות ולסייע בהפעלתו."

אליהו איזקסון, נכדו של הד"ר מז"א, הודה לאקדמיה ללשון על שקיבלה עליה את הקמת המכון ואת ניהולו. הוא שיבח את הפרות הטובים שהניבה שותפות זו, וסיפר שמשפחתו החליטה להמשיך את הקשר עם האקדמיה גם בחמש השנים הבאות. בסיום דבריו הביע איזקסון תקווה שראש העירייה יעמוד בדיבורו, וידאג שעיריית ירושלים תסייע בהפעלת המכון.

עורך הדין מירון איזקסון, נינו של הד"ר מז"א, קרא שיר. קרן דובנוב מן האקדמיה ללשון העברית שרה את שירו של הד"ר מז"א, **השופר**.

במלאות שלוש שנים למכון מז"א ולרגל ההוצאה המחודשת של המילון למונחי הרפואה מאת הד"ר מז"א נערך במכון טקס חגיגי.

את הטקס פתח נשיא האקדמיה פרופ' משה בר-אשר: "האירוע היום משלב שתי חגיגות: ההוצאה החדשה של מילון הרפואה הגדול שכתב הד"ר מז"א, וציון השלמתן של שלוש שנות פעילות במכון.

יספר המונחים לרפואה ולמדעי הטבעי שכתב הד"ר מז"א, ראה אור לפני כשישים שנה. הד"ר מז"א שיקע בו את ידיעותיו המפליגות, וכעת הוציאה המשפחה לאור מהדורה חדשה.

את מכון מז"א כוננה האקדמיה ללשון בשיתוף עם משפחת איזקסון, צאצאיו של הד"ר מז"א, לפני שלוש שנים. לצורך הזה העמידה לרשותנו משפחת איזקסון את המקום, בטיבורה של ירושלים. ידענו שציבור גדול מעוניין ללמוד על תחיית הלשון העברית. ואכן מאות תלמידים פוקדים את המכון כדי לשמוע פרק בתחיית הלשון. גם ההרצאות החדשיות

משמאל לימין: אליהו איזקסון, אהוד אולמרט, משה בר-אשר

המתרגם כמי שאינו יכול והמתרגם כמי שמוכרח

מאת שמעון זנדבנק

צליל מכונן הווייה

Eins und Unendlich, / vernichtet, / ichten. / Licht war. Rettung.

כאן בוקע האור (Licht) מן האין (nicht, vernichtet ב־) דרך ה"אני" (ich ב־ichten). העברית, החסרה קשרים צליליים בולטים בין המילים **אור**, **אין ואני**, יכולה להשמיע רק הד רפה של התהליך המתחולל במקור, בתוך הלשון עצמה. תרגמתי כך:

האחד ואינסופי, / מאוינים, / נאנו. / נאור אור. ישועה.

עד כאן מה שהמתרגם אינו יכול לעשות בעברית. ולשאלת מה שהמתרגם מוכרח לעשות - העברית בניגוד לגרמנית (וגם בניגוד לאנגלית) מוכרחה לציין את מינו של הנמען. בגרמנית du יכול להיות זכר או נקבה; לעומת זה בעברית גם כינוי גוף שני וגם כל שמות התואר והפעלים (המאייכים אותו) מובחנים לפי מינם.

בשיר Blume (פרח), למשל, יש פנייה לנמען בגוף שני. Dein Aug שבשיר יכול להיות מופנה לאישה או לאיש (**עינך** או **עינך**). מאחר שהעברית מוכרחה להכריע, ונימת השיר מרמזת על שיר אהבה, חשבתי תחילה לבחור **בעינך**, אבל עד מהרה התברר לי שהשיר הופנה במקורו לאריק, בנו הקטן של צלאן, לאחר שביטא בפעם הראשונה את המילה fleur, פרח.

Blume

Der Stein,

Der Stein in der Luft, dem ich folgte

Dein Aug, so blind wie der Stein.

Wir waren

Hände,

wir schöpften die Finsternis leer, wir fanden

das Wort, das den Sommer heraufkam:

Blume.

Blume - ein Blindenwort.

Dein Aug und mein Aug:

sie sorgen

für Wasser

מאחר ששירתו של צלאן מתאפיינת באי-מסוימות, בפתיחות גמורה, ההכרח העברי לבחור בזכר או בנקבה אינו יכול שלא לצמצם את טווח הפירושים האפשריים.

אם אבחר בזכר, ופנה השיר לאריק או לעצמו או לאלוהים. אם בנקבה - לאם או לאהובה. לעומת זה בגרמנית כל הקריאות אפשריות. בחירה במין הנמען משמעה צמצום טווח הפירושים האפשריים של שיר פתוח. באיזו מידה הנוק שבצמצום הזה חמור? נדמה לי שבשיר שמשמעותו בלתי מסוימת, חשיבותה של אי-המסוימות נמדדת במספר ההיבטים שהיא מטילה על הקורא לתרום לטקסט. אי-המסוימות מפעילה את הקורא, מטילה עליו למלא את הפערים ולבחור במשמעות הקרובה ללבו; ויותר שהיא מפעילה את הקורא, חשיבותה מתגדלת, ויותר שחשיבותה מתגדלת, כבד הנוק הנגרם לשיר בעת שהמתרגם פוגע באי-המסוימות הזאת ומצמצם אותה.

אצל צלאן אי-המסוימות נוגעת בלב לבו של השיר, והאילוץ הנכפה על המתרגם לקצץ במרחב הפעילות הזה פוגע פגיעה מהותית בשיר המקורי.

האם פירוש הדבר שהשיר המודרני או הפוסט-מודרני, הפתוח לפירושים מפירושים שונים ואינו מתחייב למשמעות אחת, קשה יותר לתרגום מן השירה הישנה? אני סבור שהשירה בעצם הגדרתה עושה שימוש במה שיאקובסון מכנה "הפונקצייה הפואטית" של הלשון, כלומר התמקדותה בשדר עצמו. וכבר ההתמקדות הזאת בצורת השדר ממיטה צרות גדולות על המתרגם, שלשון היעד שלו אינה יכולה למסור רכיבים שונים של צורת השדר בלשון המקור. אבל בשירת זמננו נוסף קושי אחר והוא הפתיחות לפירושים שונים, אי-מסוימות, המובן שלשון היעד של המתרגם מוכרחה לעתים לפגוע בו על ידי צמצומו. ובין הסקילה לכריבידיס האלה, בין מה שאינו יכול לעשות ובין מה שהוא מוכרח לעשות, נגזר על המתרגם לפלס לו את דרכו.

רומאן יאקובסון, במאמרו "היבטים ראשונים של התרגום", אומר: "שפות נבדלות מהותית במה שהן מוכרחות לציין ולא במה שהן יכולות לציין". למשל, אם האנגלית אינה מוכרחה לציין את מינו של שם העצם (= worker פועל/פועלת), העברית מוכרחה. אבל אם לעברית אין קטגוריה דקדוקית כ־past perfect ולאנגלית יש, הרי העברית יכולה לעקוף את הקושי הזה, למשל באמצעים מילוניים (he said he had met her) - הוא אמר שכבר פגש אותה לפני כן) - וכך מצטמצם ההבדל שבין שתי השפות.

דא עקא, בתרגום שירה יש לקטגוריה הדקדוקית חשיבות סמנטית רבה, וכן גם לצליל. "דמיון צלילי מורגש כזיקה סמנטית", אמר יאקובסון. כלומר, לשון משמשת בשירה לא רק בתפקודה הקוגניטיבי אלא גם בנוכחותה החומרית, ועל כן, יאמר המחמיר, אין שירה ניתנת לתרגום כלל.

אעמוד כאן על קשייו של מתרגם השירה משתי הבחינות האלה, מבחינת מה שאינו יכול לעשות בעברית ומבחינת מה שהוא מוכרח לעשות בעברית, כפי שהם באים לידי ביטוי בתרגום שירי משורר גרמני גדול, שמבחר משיריו תרגמתי, פאול צלאן. הקושי המיוחד אצל צלאן הוא שגופה החומרי של הלשון אצלו, לא רק רלוונטי למשמעות, אלא הוא שמכונן את העולם. אביא כאן שתי דרכים שצלאן מוליד בהן הווייה מתוך הלשון.

המעבר מאות קטנה לאות גדולה

בשיר "פרק תהילים" (Psalm) צלאן עובר מ־niemand (ב־n קטנה) ל־Niemand (ב־N גדולה). כלומר, כינוי גוף שלישי נהיה לשם עצם, וכך הוא בורא הווייה שהיא אמנם פרדוקסלית ואבסורדית - שם השולל כל שם - ובכל זאת היא הווייה. העברית, החסרה אותיות גדולות, אינה יכולה להמחיש לגול כזה משלילת הווייה להווייה, מן האות הקטנה לאות הגדולה.

להגיב, שכן תשובתו שלו קודמת לשאלתו. הנחת יסוד של תכנית המפעל הלא היא כי מפעל המילון ההיסטורי נועד להיות מפעל קבע לאומי לחקר אוצר הלשון העברית, לתיעודו מקדמת דנה עד היום, ולליווי התפתחותו יום יום ושעה שעה, ואני מקווה - עד לאין סוף.

גוף המילון כפי שהוא עכשיו אצור במחשב, עדיין אין בו הגדרת ערכים לסעיפיהם. אבל אנו, חוקרי תרבות ישראל לענפיה, ממילא איננו מסתפקים בהגדרות ובפירושים המושטים לנו בקנה, אלא כל אחד רוצה לראות, לבדוק ולבקר את הנתונים שהמילון מיוסד עליהם. זאת כדי להבין את ההשתלשלות ההיסטורית של הערכים וצורותיהם והמושגים מהשתלשלותם

ההיסטורית, איש כפי שיטתו וראייתו. לנו אפוא זה המילון כולו."

נשיא האקדמיה פרופ' משה בר-אשר אמר: "בטבת תשנ"ח ימלאו למורנו פרופ' זאב בן-חיים תשעים שנה. הנהלת האיגוד העולמי למדעי היהדות ונשיאות האקדמיה בחרו לציין את יובלו זה של בן-חיים בקיום ישיבה לכבודו בקונגרס, שתיוחד למפעל המילון ההיסטורי. פרופ' בן-חיים כונן את מפעל המילון לפני כארבעים שנה ועשאו גולת הכותרת של פעולות האקדמיה.

החומר שעובד במילון כולל את כל חטיבות הספרות למן 200 לפנה"ס (זמן חתימת המקרא) עד שנת 1050 (סוף תקופת הגאונים). כן עובד מבחר עצום של יצירות למן שנת 1750 (הופעת עיתונו של מ' מנדלסון "קוהלת מוסר") ועד ימינו.

בשנים האחרונות החלו במפעל המילון ההיסטורי לאסוף ביבליוגרפיה נרחבת לספרות העתיקה שעובדה; עוד החלו לרכז את היצירות לספרות ישראל בספרד בימי הביניים לשם עריכת ספר מקורות לחטיבה זו; הושלמה כתיבת ספר המקורות לספרות ישראל בארבע ארצות צפון אפריקה בתקופה המאוחרת למן שנת קנ"א (1391) ועד ימינו."

פרופ' ישראל ייבין תיאר את העבודה על שני 'ספרי המקורות' של המילון ההיסטורי: "בשנת תשכ"ו יצא לאור

'ספר המקורות' לתקופה העתיקה, למן חתימת המקרא ועד מוצאי תקופת הגאונים. 'ספר המקורות' כולל רשימה של כל המחברים בתקופה זו; כל חיבוריהם מסודרים לפי סוגי הספרות ולפי כתבי היד של חיבורים אלו ודפוסיהם. בשנת תש"ל יצאה לאור מהדורה שנייה של 'ספר המקורות', ובה מילואים ותיקונים מרובים. בשנה הבאה תתפרסם מהדורה שלישית ומעודכנת של 'ספר המקורות', ובה חומר נוסף."

פרופ' אברהם טל, עורך המילון ההיסטורי, ציין את תרומתו של פרופ' בן-חיים לכינון מפעל המילון ההיסטורי; אחר כך דיווח על תכנית העבודה במילון: "תכנית העבודה של המילון ההיסטורי מתנסחת במשפט פשוט בתכלית: אנו ממשיכים את מפעלו של זאב בן-חיים.

מימין לשמאל: ישראל ייבין, אברהם טל, משה בר-אשר, מרדכי מישור, ברכה פישלר

השאלה העולה בשיחות עם מתעניינים היא, בדרך הטבע, מתי נראה את הכרך הראשון של המילון.

התכניות שלנו חייבות להביא בחשבון את הישגי המחקר החדשים ואת השתקפותם במילון. המילון אינו מפעל שיסתיים ביום מן הימים, כשם שכינוס הפרטים לארכיון המצמיח את המפעל, לא יסתיים לעולם."

ד"ר מרדכי מישור, ראש מדור הספרות העתיקה במפעל המילון ההיסטורי, סיפר על עבודת החוקרים במדורו: "תכנית המחשב מציעה ערכים מילוניים לפי המידע המצטבר במאגר, ועל העובד המדעי להשלים את מה שעדיין לא נקלט במאגר המחשב, לבדוק את הצעות המחשב - ולהכריע מתוך הבנת הטקסט.

ואדגים את דבריי באמצעות מילה שכיחה ופשוטה: **שולחן**. קל מאוד להתעלם מגוון

מסוים במשמעות, שלא תועד במילונים, ומתגלה במקומות מועטים בתוך שפע רב של מובאות. במסכת קידושין ג, ב נאמר: **האומר לאישה, הרי את מקודשת לי על מנת שאתן ליך מאתיים זוז** (כלומר, אני נושא אותך לאישה על סמך הבטחה שאני עשיר ואתן לך סכום כסף גדול), **הרי זו מקודשת ויתן;.... על מנת שאראך מאתיים זוז, הרי זו מקודשת ויראנה; אם הראה על השולחן, אינה מקודשת.** ברור מן ההקשר שהאישה הזה רימה אותה, שכן הקידושין אינם תופסים. למעשה הוא לקח אותה לבנק, למשרד או לדוכן של **השולחני** - והראה לה שם ערמה של מטבעות."

אהרן ברבריאן, חוקר הפיוט במפעל המילון ההיסטורי, דן בקטעי הפיוט בפירוס: "בשל מיעוטם, אופיים

המקוטע וקשיי הפענוח נדחקו טקסטים אלו אל שולי הפעילות המדעית. פענוחם המדוקדק העלה תמונה דומה מבחינת הלשון והסוגים לזו העולה מקטעי הגניזה. בחנים פילולוגיים איששו את דעתו של שירמן על קדמותו המופלגת של הפיוט.

יש בידינו כתבי יד של פיוט שאינם מאוחרים מהמחצית הראשונה של המאה השלישית לספירה, ומכאן שהפיוט קדום אף יותר. בכתבי היד הקדומים ביותר נחשפות תכונות הדומות לתכונות שבמגילות ים המלח.

הפירוסיים, אף המאוחרים שבהם, מייצגים שכבה הקדומה לזו המיוצגת בגניזה. באחד מהם נשתמרו שרידי שבעתא מקהלתית מחורזת, שלא זכתה לתשומת לב החוקרים אף על פי שחנכה את פרסומי הפיוטים מכתבי יד קדומים כבר ב-1879. בעת עבודת הפענוח נקרו בדרכי גם איגרת קדומה וקרע ממזמור ק"ו בתהילים המועתק בשיטה מנומטוכנית לא ידועה."

ציון בושריה, ראש מדור המיכון של האקדמיה, ואביטל כ"ץ, עובדת המדור, הציגו את התקליטור החדש של המילון ההיסטורי (מאגרים א).

ברכה פישלר, חוקרת הספרות החדשה במפעל המילון ההיסטורי, הרצתה על התמורות באוצר המילים של ש"י עגנון (בשנים תרס"ט-ת"ש).

לשונונו לעם - מפתחות

למחזורים א-מה (תש"ה-תשנ"ד)

ערך דוד טלשיר

הצורך במפתחות לשפע המאמרים והרשימות שהתפרסמו בלשונונו לעם בעשרות השנים למן תש"ה הורגש זה כבר. קוראים רבים, ובכללם חוקרים, היו מתייגעים למצוא מאמר שנתפרסם בכתב העת או בירור קצר של מילה מן המילים או סקירה על איש לשון ועל פועלו. המפתחות הללו באו להקל עליהם.

ואלו המפתחות:

- מפתח המאמרים (לפי שמות המחברים)
- מפתח המילים והצירופים
- מפתח הביטויים
- מפתח העניינים (בסדר האל"ף-ביי"ת)
- מפתח לסקירות הספרים.

מארכיון מכון מזי"א

הנה שני פתקים שנשלחו אל הד"ר מזי"א.

את הפתק הראשון כתב דוד ילין. דוד ילין (1864-1941) הוא ממייסדי ועד הלשון העברית. ב-1913, בעקבות מלחמת השפות, הקים את בית המדרש למורים העברי. הוא ואליעזר בן-יהודה היו מהראשונים שלימדו עברית בעברית בירושלים, והוא הראשון שהנהיג את ההברה הספרדית בהגייה העברית (בן-יהודה למד ממנו את ההגייה).

כ' שבט תרצ"ב

דוד ילין

יתכבד לקבש את יד'ו

הדרי מ'א' אלב אלכתב

ל את פתקת הרפלאה

אשר כתב ל כנגד אחות

כאשר הפרקים לאמר:

אבקת האספירין והאשמה.

בתורה לאפרצ

ירושלים

את הפתק השני כתבה מרגלית מיחס, בתו של י"מ פינס. מרגלית נישאה למורה יוסף מיחס. מיחס (1868-1942) עסק בהוראת עברית, ערבית וצרפתית ובניהול בתי ספר בירושלים. משנת תרס"ד היה חבר ועד הלשון ופעיל בכמה וועדות מונחים.

.J.K

J.K י'א'ו' לזדוק

את האשרתת רא'יה

ל'ראה את אח'תה

התפל'ת יתחשב אח"כ

אמנ'ו ארג'ו'ת מיחס

זר ברכות

* לפרופי יעקב זוסמן על קבלת פרס ישראל לשנת התשנ"ז לחקר התלמוד.

* לפרופי שלמה מורג על היבחרו לחבר האקדמיה הלאומית למדעים.

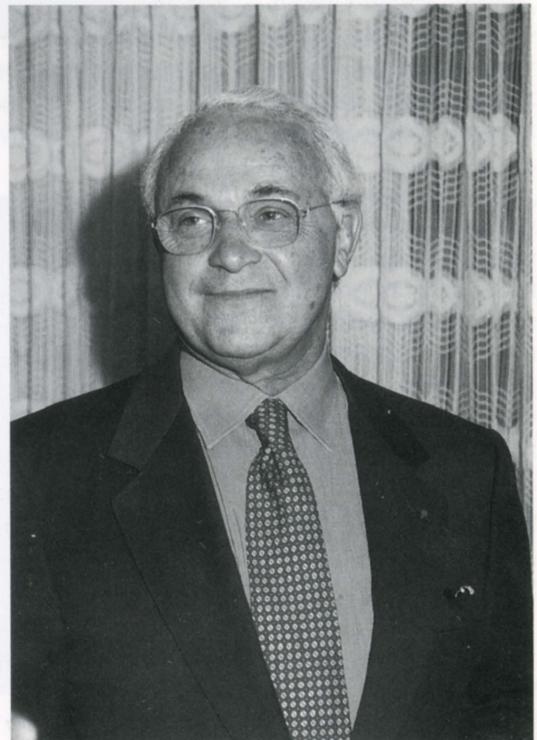
המרכז לחקר יהדות המשך מעמ' 1

המדור לחקר ספרות צפון אפריקה הוקם באקדמיה לפני שנים אחדות. במדור מעובדת הספרות העברית שנתחברה בצפון אפריקה החל בשנת קנ"א (1391)

ועד ימינו. הצעד הראשון היה כתיבת "ספר מקורות" לתקופה זו, העשוי במתכונת "ספר המקורות" לתקופה העתיקה.

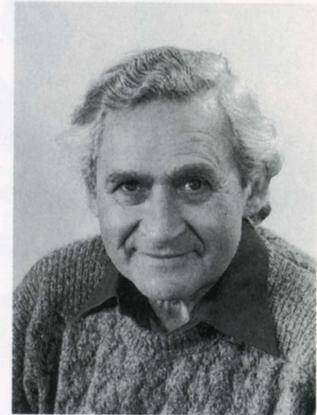
בספר רשימה של כל המחברים שפעלו במדינות צפון אפריקה בתקופה זו; כל חיבוריהם ערוכים לפי סוגים ספרותיים ולפי כתבי היד של חיבורים אלו ודפוסיהם. עם השלמת ספר המקורות לספרות צפון אפריקה בקיץ האחרון הוחל בעיבוד הספרות הודות לתמיכה שהאקדמיה מקבלת ממר אסרף. את עבודת המדור מנהל פרופי ישראל ייבין, ובעיבוד המדעי עוסקים מר אליהו אדרעי ומר יוסף בן יקיר.

בכ"א באייר תשנ"ז (28 במאי 1997) קיימה האקדמיה קבלת פנים למר אסרף ולרעייתו בביתו של פרופי בר-אשר, ונכחו בה חברי מערכת המילון ועובדים מן האקדמיה. למחרת התקיימה ישיבה של מנהלת האקדמיה, ואורחיה היו מר אסרף ופרופי אביטבול. בישיבה זו הוכרז על כינון הקשר בין האקדמיה לבין המרכז לחקר יהדות צפון אפריקה.

רוברט אסרף

פרופ' דוד טנא ז"ל

בכ"ו בטבת תשנ"ז (5 בינואר 1997) הלך לעולמו פרופ' דוד טנא, חבר האקדמיה ללשון העברית.

דוד טנא נולד ב-1922 בבלץ בבסרביה, שם למד בבית הספר העברי, והיה חבר בתנועת הנוער "גורדוניה". עם פלישת הרוסים לבסרביה ב-1940 נמלט עם חבריו וחניכיו כדי לעלות לארץ. מסעו נמשך שש שנים ובהן השתתף במשימות לחימה והצלה במחתרת, ואף ישב בבית סוהר. ב-1946 הגיע לארץ באניית מעפילים בראש קבוצה של אלף צעירים ניצולי שואה. הוא התגייס ל"הגנה" ולחם בגוש עציון.

פרופ' טנא שלט בשנים עשרה שפות, קלסיות ומודרניות, שמיות ואירופיות. באוניברסיטה העברית קיבל תוארי מוסמך בחמישה תחומים: בלשון עברית, בספרות עברית, בחינוך, בהיסטוריה כללית ובתרבות צרפת. מ-1958 עד 1961 למד בלשנות בצרפת וכתב עבודת דוקטור על הפונטיקה של העברית החדשה, וזאת לאחר שהגיש לפרופ' בן-חיים את חיבור הגמר שלו על מושגי התחביר של אבן ג'ינאח.

באוניברסיטה העברית שימש פרופ' טנא ראש החוג ללשון העברית. הוא ייסד בחוג את הסמינר המחלקתי, את לימודי התעודה בעריכת לשון ובתרבות הדיבור, וכן ניהל את "הבחינה הירושלמית" לתלמידי עברית בחו"ל. כשהוקמה שלוחת האוניברסיטה בבאר שבע, ייסד בה טנא את החוג ללשון העברית ואת המעבדה לחקר הדיבור העברי.

פרופ' טנא נבחר לחבר יועץ באקדמיה ללשון העברית בתשל"ח, ובתש"ן נבחר חבר מלא.

יהי זכרו ברוך.

מאיר ולנשטיין ז"ל

בט"ז בטבת תשנ"ז הלך לעולמו מאיר ולנשטיין, חבר כבוד של האקדמיה ללשון העברית.

מאיר ולנשטיין נולד בתרס"ג בירושלים. הוא נתחנך ב"חדר" ובישיבה, ולמד בבית המדרש למורים של "המזרחי". ב-1929 החל ללמוד במחלקה השמית שבאוניברסיטת מנצ'סטר. ב-1938 קיבל תואר דוקטור, וב-1941 נתמנה מרצה משנה זמני לשפות ולספרויות שמיות. ב-1945 הועלה לדרגת מרצה לעברית של ימי הביניים ולעברית חדשה, וב-1961 התמנה פרופסור חבר. בשנות עבודתו באוניברסיטה הרצה ברחבי אנגליה וגם מחוצה לה בסמינריונים עבריים שונים. בכל אותן השנים שימש יושב ראש "תרבות" (אגודה להפצת השפה העברית ותרבותה).

מאיר ולנשטיין הוציא לאור חיבורים רבים, בכללם כתבי יד של ימי הביניים, שירי ספרד, פיוטים מן הגניזה ועוד.

לאות הוקרה על מפעלו למען השפה העברית ועל תרומתו המדעית להבנת התפתחותה של הלשון העברית, נבחר מאיר ולנשטיין ביום ה' בתמוז תשכ"ג חבר יועץ באקדמיה ללשון. בחודש ניסן תשמ"ד נבחר חבר כבוד.

יהי זכרו ברוך.

החוברת הראשונה לשנת תשנ"ז של כתב העת **לשוננו לעם** יוחדה למאמרו של טנא "שיר של היינה בשישה עשר תרגומים לעברית". במאמר זה ניתח טנא את השיר הגרמני ניתוח תחבירי, ניתוח פרגמטי וניתוח סמנטי, והשווה בין שישה עשר תרגומים עבריים לשיר הזה. התרגום השישה עשר הוא תרגומו של טנא, והוא נכתב על יסוד ניתוח המקור וניתוח חמישה עשר התרגומים הראשונים, וזה לשונו:

בְּצֶפֶן בְּדָד עוֹמֵד עֵץ אֶרֶן
מְנַמְנֵם עַל דֶּרֶךְ חֶשׂוֹף
בְּפֹר וְשֶׁלֶג יִעֲטוּהוּ
בְּמַעֲטָה לְבָנוֹת כְּסוּף
וְחוֹלֵם הוּא עַל דְּקֵלָה
בְּאֶרֶץ מְרֻחַ בְּמֶרְחָקִים
אֲשֶׁר בְּדָד תֵּאָבֵל בְּדָמִי
עַל קִיר צוֹקִים דוֹלְקִים

שירו של היינה:

Ein Fichtenbaum steht einsam
Im Norden auf kahler Höh'
Ihn schläfert; mit weißer Decke
Umhüllen ihn Eis und Schnee.

Er träumt von einer Palme
Die fern im Morgenland
Einsam und schweigend trauert
Auf brennender Felsenwand.

אוסרו מונחי המשפט

המשך מעמ' 2

- עֲבָרָה לשעתה (ולא: עֲבָרָה שהזמן גרמה)
- אחריות מוקפדת, אחריות מוחלטת - absolute liability
- הַצְדָק - excuse
- הצדק הרע במיעוטו (כאשר העברה על החוק היא הרע במיעוטו; ולא: צֶרֶךְ) - necessity
- נישואי כפל - ביגמיה
- נישואי ריבוי - פוליגמיה
- ביזיון בית המשפט - contempt of court
- זלזול בשופט (ולא: זילות בית המשפט) - scandalizing (of court)

- הסכמה מדעת, הסכמה מודעת [הסכמה לטיפול רפואי לאחר שניתן הסבר על הסיכונים הכרוכים בו].
- ליקוי נפש, ליקוי נפשי (ולא: ליקוי רוחני)
- תסקיר - review, report

ביטויים מתחום המשפט הלקוחים מן המקורות

- שלמונים (מקביל לשוחד: "כֶּלֶו אֶהָב שְׂחָד וְרָדֶף שְׁלָמָיִם" - ישעיהו א, כג)
- שוחד ממון (בבלי ברכות, כה, ע"ב)
- שוחד דברים (בבלי כתובות, קה, ע"ב)
- אבק שוחד
- כל דאליס גבר
- אין עונשין אלא אם כן מזהירין.

המילון ההיסטורי ללשון העברית
המדור לספרות העתיקה

מאגרים

תקליטור א

מן המאה השנייה לפנה"ס עד המחצית הראשונה של המאה החמישית לספירה

מפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית מגיש לציבור מאגר נתונים שנועד לשמש תשתית לכתיבת המילון ההיסטורי ללשון העברית.

המקורות

בתקליטור מאגר של כ-1,750,000 תיבות מתוך -
■ ספרות התנאים והתלמוד הירושלמי ■ התפילה והפיוט ■ מגילות מדבר יהודה ■ תעודות וכתובות.

המאגר מבוסס על המסירות המהימנות ביותר (בדרך כלל כתב-היד המשובח ביותר של כל מקור) בצירוף השלמות או תיקונים על פי מסירה אחרת. בצד כל מקור נכתבו התאריך המשוער של עריכתו המקורית והנתונים על תאריכי מסירותיו. המקורות ערוכים בסדר כרונולוגי החומר מנותח לערכים, והם מנותחים לפי תכונות מבנה (השורש והתצורה).

אחזור המידע

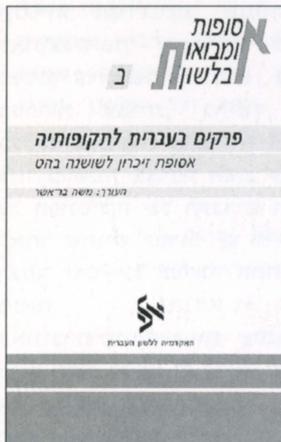
תכנת חיפוש מאפשרת להפיק את כל המובאות המבוקשות לפי -

■ שורש ■ ערך ■ צורות הערך (כגון בריבוי, בתוספת כינוי, בתוספת אות שימוש) ■ תצורה (פועל לפי הבניין והזמן, שם לפי הניקוד, רשימות מילים שונות) ■ צירופים (ערכים או מילים).

אפשר להזמין טקסט על פי שם החיבור, שם המחבר, תאריך החיבור או הסוג הספרותי.

תקליטור זה הוא ראשון בסדרה של תקליטורים שעתידיה לכלול את כל מאגר הנתונים של מפעל המילון ההיסטורי.

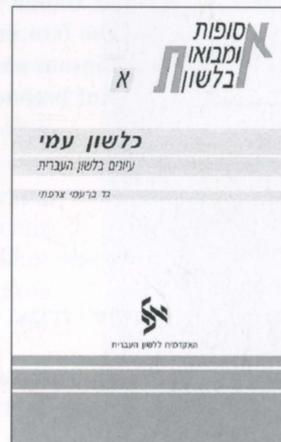
הסדרה **אסופות ומבואות בלשון** היא סדרת פרסומים חדשה שנועדה לקהל הרחב, למורים, לתלמידים ולשוחרי הלשון העברית. בסדרה אסופות מאמרים של יחידים או של רבים או מבואות לנושאים מוגדרים בחקר הלשון העברית ובתחומים הקרובים לה.

האסופה **פרקים בעברית לתקופותיה**: **אסופת זיכרון לשושנה בהט** היא השנייה בסדרה, וערך אותה **פרופ' משה בר-אשר**. האסופה מוקדשת לזכרה של **שושנה בהט**, שהייתה שנים ארוכות מזכירה מדעית, ולימים חברה יועצת באקדמיה. בחלקו הראשון של הקובץ - הדברים שנאמרו לזכרה בערב עיון שנתקיים באקדמיה ללשון העברית במלאות חודש להסתלקותה, וכן רשימת כל פרסומיה.

בחלקו המחקרי של הקובץ מאמרים שכתבו חוקרים מן השורה הראשונה בתחום תורת הלשון. שני מדורים ראשיים בחלק זה, והמאמרים

סדורים בהם לפי נושאי משנה: (א) לשונות ראשונים - המקרא והמסורה, לשון חכמים וארמית, ימי הביניים ולאחריהם; (ב) לשונות אחרונים - מילים ומילונות, עניינים בדקדוק ובמחקר הלשון. בסוף הספר - מפתחות.

האסופה **כלשון עמי: עיונים בלשון העברית** היא הראשונה בסדרה. אסופה זו מכנסת ארבעים רשימות ומאמרים עממיים שפרסם **פרופ' גד בר-עמי צרפתי** באכסניות שונות, וראש לכולן "לשונונו לעם". פרופ' צרפתי פעיל זה שנים בוועדותיה ובמנהלתה של האקדמיה ללשון העברית, ובפרסום האסופה ראתה האקדמיה לכבדו ולהודות לו בעת הגיעו לגבורות, לאחר שקיבלה לכך מימון מאגודת שוחרי האקדמיה.

מאמריו העממיים של פרופ' צרפתי בלשון העברית נתחבבו על קהל קוראים מגוון. ידיעותיו הרחבות בלשון העברית ובקיאיותו בתרבות אירופה ובלשונויותיה ניבטות מכל פרק בקובץ זה. בכינוסם של דברים אלו יש אפוא משום שירות חשוב לחובבי העברית ולאובהי התרבות העברית.